

Кизилова В. В.,

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри філологічних дисциплін

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

УКРАЇНСЬКА НОВІТНЯ АВТОРСЬКА КАЗКА: ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНИЙ ВИМІР

Анотація. У статті розглянуто версії класифікації авторської казки, визначено продуктивність тематичної класифікації з огляду на внутрішньо-літературні й зовнішні чинники. Здійснено огляд української новітньої авторської казки для дітей в контексті тематичної диференціації. Звернено увагу на казки на анімалістичну, історичну, новорічно-різдвяну теми. Наголошено на вияві в них актуальних для сучасного суспільства проблем, розбудованих авторами відповідно до вимог жанру. У межах анімалістичної казки виокремлено проблеми безпритульних тварин (Галина Пагутяк, Галина Вдовиченко, Леся Воронина, Гресь Олійко, Юлія Лактіонова, Настя Мельниченко), екології (Іван Андрусак, Катерина Міхаліцина, Леся Воронина, Міла Радченко), дітей з особливими потребами (Ірен Роздобудько, Оксана Драчківська), філософські, онтологічні проблеми (Тетяна Стус). З'ясовано, що казка на історичну тему апелює до подій новітнього періоду (Тетяна Стус, Олександр Михеда, Галина Вдовиченко). Визначено, що центральною проблемою цих творів стала травма війни (переселення, втрати рідної домівки тощо). Акцентовано увагу на тому, що автори дають приклад нового розуміння ситуації, це сприяє набуттю нового життєвого досвіду дитиною, її просування в особистісному зростанні. Виявлено, що в казках Галини Вдовиченко, Насті Музиченко на різдвяну тему артикульовано ознаки сьогодення, вони мають потужний пізнавальний компонент, апелюють до родинних цінностей. Зроблено висновок, що традиційні теми осмислено письменниками відповідно до жанрової специфіки казки, вони узгоджуються з проблемами й викликами сучасної читачеві доби. Новітня авторська казка, розширює пізнавальний контекст, враховує вікові особливості реципієнта (дитини дошкільного й молодшого шкільного віку).

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, казка, жанр, тема, проблема.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Казка – жанр художньої словесності, який пройшов тривалий етап свого становлення й розвитку (від творів-обробок фольклорних текстів до власне авторських художніх конструктів), остаточно оформився в потужну систему зі своїми традиціями й законами, жанровими різновидами, модифікаціями. Як авторський текст, вона несе на собі відбиток літературного напрямку, течії, періоду створення, стильової своєрідності митця, усе ж характеризується спільними принципами структурної організації, чарівністю, фантастичною умовністю.

Протягом свого історичного розвитку в Україні цей жанр зазнавав різних потрясінь, зумовлених передусім соціальним контекстом доби: повна заборона жанру у 20–30 рр. ХХ ст.,

табу на окремі теми, як-от релігія, царі і принцеси тощо в сумнозвісну підрадянську епоху. У новітній період спостерігаємо стрімкий розвиток авторської казки, що зумовлює необхідність її розгляду як органічного складника літературного процесу з позицій еволюційного поступу, специфіки функціонування, осмислення культурно-художніх передумов існування, що сприятиме відтворенню цілісної картини розвитку української літератури для дітей новітнього періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська авторська казка не обійдена увагою науковців. Так, у роботах О. Гарачковської, Л. Дерези, О. Тараненко актуалізовано питання жанрової типології й поетики авторського казкового тексту, сюжетні особливості, індивідуально-творчі та фольклорні образно-художні сегменти. О. Горбонос осмислено казкотворчість письменників 10–30-х років ХІХ ст. Г. Сабат, Н. Тихолоз у своїх наукових працях зверталися до творів цього жанру І. Франка. О. Цалаповою простудійовано казки представників раннього українського модернізму. Казки ХХ – початку ХХІ століття досліджено у розвідках Ю. Ярмиша, В. Кизиловой, Т. Качак, О. Дибовської.

Кожен із названих учених привнесив щось нове і в теоретичну розбудову цього жанру. Повною мірою це стосується й питання класифікації авторської казки, що наразі диференційована за адресністю (для дітей, для дорослих, з подвійною адресацією – Н. Копистянська); за домінуючою естетичною функцією (розважально-дидактичні, сатиричні, філософські – Н. Тихолоз); за ознакою кореляції з фольклором (казки, створені на основі народних сюжетів, самодостатні авторські тексти – Г. Сабат); за об'єктом зображення (анімалістично-алегоричні, соціально-концептуальні – Г. Сабат); за світоглядним сюжетним змістом (морально-етичні, політично-ідеологічні, психолого-філософські – Г. Сабат); за чистотою жанрової структури (казки-оповідання, казки-байки, казки-легенди, повісті-казки, новели-казки, казки-притчі – В. Кизилова).

З огляду на визначення жанру як історично сформованого типу художнього твору, який синтезує характерні особливості змісту та форми певного виду творів [1, с. 251], цілком логічним постає тематична класифікація казки з певним жанровим наповненням (де враховано тему, проблему твору, авторську позицію, образну систему, оповідну форму). У новітніх українських казкознавчих студіях на тематичний вимір авторської казки звернено увагу в монографії «Динаміка української авторської прозової казки», де розглянуто сучасні новорічно-різдвяні казки, анімалістичні, урбаністичні, казки на історичну тему [2]. Тетяна Качак розглядає казки на релігійну тематику, урбаністичні казки, гумористичні, іронічні, сатиричні казки [3, с. 116–119]. О. Дибовська наголошує на з'яві казок

на інклюзивну тему, тему життя та смерті [4]. Ю. Куманська виділяє казку на екологічну тематику [5].

В останні десятиліття названі тематичні групи збагатилися новими текстами, де жанровий зміст зазнав змін, модифікацій у зв'язку із внутрішньо літературними й зовнішніми (історичними, соціальними, мистецькими) чинниками; з'явилися й нові тематичні напрями, до осмислення яких вдаються сучасні автори казок для дітей.

Мета розвідки – виокремити проблемно-тематичні групи української авторської казки початку XXI ст., проаналізувати сучасні українські літературні казки з огляду на їхню проблемно-тематичну приналежність.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Анімалістична казка.* Твори, в яких крізь призму людського світовідчуження художньо зображуються тварини, рослини, комахи, птахи прийнято називати анімалістичними. Витоки анімалістичної казки сягають фольклорного епосу, а також літературних казок І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Анімалістична казка другої половини XX століття розглянута в роботі [2], де наголошено на особливостях казкового світу (антропоморфізм), тяжінні до жанрового синкретизму (казка-оповідання), посиленні пізнавального складника. Новітня казка, героями якої виступають представники флори й фауни, розширює свої можливості за рахунок осмислення нових тем і проблем, суголосних сучасній дійсності.

Активно заявляє в анімалістичній казці проблема *безпритульних, покинутих тварин*. Наприклад, в основі сюжету казкової історії Галини Пагутяк «У кожного є бабуся» (2015) – порятунок загубленого на дитячому майданчику цуценяти, пошуки його господині, рідної домівки. Твір говорить про любов до тварин, милосердя, співчуття й допомогу; він сповнений веселих пригод, цікавих подорожей (ліс, село, санаторій). Відповідно до законів жанру казка має щасливе завершення: тварини знаходять Бабусю для цуцика, залишаються разом у новому помешканні із новою господинею, яка розуміє мову тварин.

Цикл Галини Вдовиченко «36 і 6 котів» («36 і 6 котів», 2015; «36 і 6 котів-детективів», 2017; «36 і 6 котів-компаньйонів», 2019; «36 і 6 котів-рятувальників», 2021). Історії про котів, які знайшли прихисток у пані Крепової. У першій книзі казкові персонажі допомагають Стасю, племіннику пані Крепової, зробити його кав'ярню найкращою в місті. Приквелом до циклу стала «Котохатка», що побачила світ у 2020 р. У ній йдеться про знайомство і початок товаришування Клаповуха, Жабки-Сиволапки, Крутя, Якова, Безжурного Кота Гарольда Першого і Безжурного Кота Гарольда Другого.

Анімалістична книга піднімає тему безпритульних тварин, показує юним читачам, наскільки важливо піклуватися про них. На цю тему написані і твори Лесі Ворониної «Пригоди голубого папуги» (2018), Грасі Олійко «Історія, яку розповіла Жука» (2020), Юлії Лактіонової «Маечка» (2019), Насті Мельниченко «Крапочка і латочка» (2022) та ін.

У XXI ст. в анімалістичній казці потужно заявляє про себе *екологічна проблематика*. Ю. Куманська у своєму дослідженні [5] розглядає казки І. Андрусяка «Третій сніг», «Морськосвинський детектив», З. Мензатюк «Арніка», зб. «Тисяча парасольок», наголошує на просвітницькому характері творів, їх важливості у площині дитячого читання.

Леся Воронина у книзі «Хлюсь та інші» презентує читачеві казкові історії, що мають на меті застерегти від екологічної

катастрофи. Дівчинка Мар'яна рятує річку Стугну, прибульці Круць і Дрон – Чорне озеро. Комунікативні завдання казкових творів на екологічну проблематику – звернути увагу на чистоту довкілля, уважніше ставитися до тварин і птахів, дбати й берегти природу.

Казка Катерини Міхаліциної «Хто росте у парку» (2016) має потужний пізнавальний компонент, активізує дієве пізнання світу дитиною. У доступній формі авторка говорить про квіти, дерева, які постають у творі немов живі істоти, змушує читача подивитись на рослини іншими очима, насолодитись красою природи, пробудити дослідницьку жагу, цікавість.

Екоказка Міли Радченко «Снігова пригода, або Як ведмеді зиму шукали» (2022) транслює історію карпатських ведмедів, які не можуть впасти в сплячку через відсутність снігу. Напередодні Різдва казкові персонажі вирушають у подорож шукати його в інших краях. Свої пригоди, несподівані відкриття казкові герої описують у листах до рідного лісу. Твір акцентує увагу на проблемах, що можуть статися через нехтування природою, наголошує на діях і вчинках, які допоможуть запобігти екологічному лиху.

«Іжак Вільгельм» Тетяни Стус (2016) – казка, в якій, крім головного персонажа, їжака, діють й інші істоти-тварини: байдужі до всього горобці, спостережливі голуби, балакуча ворона Федора, любителька сонників і гороскопів білка Маруся. Усі вони живуть у міському парку, дружать і допомагають один одному. Розповідаючи про пригоди тварин, авторка вдається до осмислення *онтологічних, філософських* проблем (Вільгельм, наприклад, роздумує над походженням Світла, початком і закінченням кольору, тіні, виникненням темряви). Цікавим видається пізнавальний складник твору: знайомство із польсько-українським художником Вільгельмом Котарбінським, який свого часу працював над розписами Володимирського собору у Києві. На думку Христини Содомори, Іжак не лише носить ім'я художника, але й своїм стилем життя та способом думання, і головне – бачення, відображає певною мірою самого Котарбінського [6].

Проблеми інклюзії в казці. Одними з найактуальніших питань у світі сьогодні є інклюзія, особисте різноманіття. Для українського суспільства термін «інклюзивна література» є інноваційним, утім, з 2016 року, коли відбувся Всеукраїнський просвітницький проєкт «Інклюзивна література», діти стали знайомитися із текстами українських авторів, що розповідають про особливих людей, осіб з інвалідністю, про толерантність, важливі соціальні теми.

Казка Ірен Роздобудько «Дикі образи дикобраза» говорить про незрозуміле створіння, яке жило у лісі. Невідомо-Хто жажало всіх своєю інакшістю. Казковий персонаж прагне подружитися із різними тваринами, однак вони не приймають його до своїх зграй. Авторка наголошує на тому, що інакшість не є причиною відмовляти у дружбі чи спілкуванні, що не можна висміювати або ігнорувати когось через зовнішні ознаки. Як авторський текст, казка відходить від фольклорних стереотипів і не має щасливого фіналу. Дикобраз ображений і ставиться тепер до всіх з пересторогою. Утім, не зрозуміло, чи знайшов він друзів.

У центрі уваги Оксани Драчківської в казці «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» (2019) – особливий зайчик, який не може стрибати від народження; батьки допомагають малому впоратися із проблемою (конструювання інвалідного візка, будівництва нового моста, дороги). З огляду на жанр твору

проблеми вирішуються фантастичним чином, і малюк легко адаптується в новому середовищі. Щасливе завершення розповіді (мама допомагає з ліфтом для білочки з хворими лапками, встановленням звукового світлофора, вчителі починають вивчати мову жестів, Зайчиху вибирають головою лісової управи) змушує дорослого читача замислитися над проблемами життя дітей з особливими потребами в сучасному світі.

Казка на історичну тему. Новітня авторська казка осмислює історичні події, синтез фантастичного й реалістичного (власне історичний факт) компонентів дає можливість зробити твір на історичну тему доступним для сприйняття різновікових категорій читача, посилити його пізнавальну спрямованість [2, с. 137]. Засобами казкової поезики популяризують історію України Є. Білоусов («Тарасове перо», «Чарівна голка Віри Роїк», «Лесина пісня»), І. Січовик («Неймовірні пригоди барона Мюнхгаузена в Україні»), І. Калинець «Данка і Крак» [детально про це: 2. С. 136–147].

Новітній історичний період (війна в Україні) став темою збірки казок Тетяни Стус «Темні історії маленьких і великих перемог» (2022), Олександра Михеди «Котик, півник, шафка» (2022), Галини Вдовиченко «Казки на листівках 22» (2022).

Однією з можливих траєкторій вибудовування, проживання тексту читачем стає травма. Ольга Купріян наголошує на виборі оптимального жанрового формату при розмові з дітьми на тему війни. Вона твердить, що «казки тепер – безпрограшний варіант. Ми в регресі, і тому казки дуже важливі, і для дорослих, і для дітей. Якщо ми вибираємо жанр казки, то розуміємо, що в ній буде надія. Ми всі тепер потребуємо щасливого фіналу й надії на чарівну силу». Дослідниця мовить про читання як вихід із вирви травмування: травмування – це завжди безпорадність. Коли ми стикаємося з досвідом травми, то, якщо ми можемо хоч щось зробити, хоч якусь дію, це вже вихід із вирви травмування [7].

У збірці Тетяни Стус актуалізовано мотив *рідної домівки*. Діти й дорослі сумують за нею, за друзями, які залишилися у рідному місті, за улюбленими іграшками, за квітами на підвіконні, вони повсякчас згадують приємні миті життя вдома, у мирі й затишку. Авторка вдається до осмислення *травми переселення*, проблеми адаптації до нового середовища; вона намагається проговорити болючі питання так, щоб мінімілізувати страждання, вберегти від психологічного шоку, допомогти пристосуватися до нових умов життя.

Казкові герої своїми діями, вчинками, словами емоційно й когнітивно «пропрацьовують» болісні питання, що має призвести до поступового виходу з кризи. «Дуже хочеться, щоб усі сумні події швидко закінчилися, якщо вже так сталося, що вони вже почалися»; «Усе у світі має початок і завершення. Ми, годинники, лише нагадуємо людям про це»; «Було б чудово, аби скоріше минало все, що лякає, турбує, непокоїть, драгує. Ми дуже співчуваємо людям» [8] – ці та інші слова, вкладені в уста казкових персонажів, чує маленька дитина, слухаючи казку. Вони – засіб оволодіння собою, опанування кризових ситуацій.

Збірка «Казки на листівках 22» Галини Вдовиченко та художниці Анастасії Пономарьової – терапевтичні історії, які є тим світлим очікуванням, що переживають як маленькі, так і великі читачі.

У казці «Ведмедик прямує на захід» авторка обіграє тему *втрати рідної домівки* на прикладі розлуки іграшки зі своєю

господаркою, наголошує на травмі дитини, яка не могла взяти із собою свої улюблені речі, що є надзвичайно важливо для маленьких дітей. У казці наголошено на масовості явища переселення: покинуті дітьми іграшки шукають своїх діток: «Вони йшли і йшли, аж поки потрапили в іграшковий коридор. Обабіч дороги сиділи ведмедики, зайці, песики, кошенята, єноти, миші...» [9]. Відповідно до закону казкового жанру твір завершується щасливо: в натовпі казкових іграшок дівчинка знаходить свого ведмедика.

У казці «Незабудка» травму війни пропрацьовано на прикладі стану матері: вона перестала усміхатися після того, як біля будинку було знищено землю. Попри переконання дорослої жінки, що тут тепер довгий час не буде нічого рости, дівчинка побачила крихітний росточок і почала за ним доглядати. Символічним постає цвітіння незабудки поміж каміння і зруйнованих будинків як знак віри в перемогу світа.

Головний герой казкової історії «Секрет паперового літачка», маленький хлопчик, боїться засинати, боїться нічних звуків за вікном. Психологічну травму дитини намагається зцілити його старший брат: він придумує казкового персонажа – літачка, зробленого з аркуша паперу. За його твердженням, він перетворюється вночі на охоронця снів: «Він змінюється до невпізнання. Стає потужним і непереборним, здіймається в повітря й до ранку розганяє нічні страхи» [9]. Засобами казкового персонажа авторка долає дитячі страхи, намагається впоратися із травмою.

Як бачимо, Галина Вдовиченко казковими творами пропрацьовує дитячі переживання, дає приклад нового розуміння ситуації, що сприяє набуттю нового життєвого досвіду дитиною, її просування в особистісному зростанні.

У казковій історії Олександра Михеди «Котик, Півник, Шафка» фантастичні персонажі оберігають родину від небезпеки, дарують надію. Вони – втілення сподівань на світле майбутнє, сила і незламність.

Різдвяна казка особливого поширення набула в Україні в останні десятиліття, що пов'язано зі зміною соціально-політичної парадигми в українському суспільстві наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. У статті [10] схарактеризовано нароби українських авторів на період її написання. Сьогодні цей тематичний різновид збагатився новими текстами, в яких проблематичний спектр оновлено відповідно до тенденцій доби.

У казці Галини Вдовиченко «Життя іграшкових овечок» (2022), окрім традиційних новорічно-різдвяних святкових див (чарівні предмети, подарунки) авторкою артикульовано ознаки сьогодення: Грудневий Баранчик хоче мати ліхтарика, оскільки зараз він дуже потрібен через постійне вимкнення електроенергії. Мотив гри, застосований авторкою, дає змогу казковим персонажам отримати заповітні речі (книжку, ксилофон, кухонні дощечки, сережки, ключик). Грудневий радіє отриманому подарунку: «Світив поперед себе, вгору й довкола, світлив собі під копитця... Не йняв віри, що має нарешті ліхтарика. Це ж від Миколая... Отже, Миколай нікого не забуває. Дива та й годі» [11, с. 13].

Казкова історія Насті Музиченко «Історія на 14-й колії» має посилені пізнавальні складники. Подорож Ярика до бабусі у Львів напередодні Різдва, пригоди, що трапилися із головним персонажем твору, дають змогу читачеві не лише зануритися у вир фантастичних подій, а й познайомитися із історією заліз-

ничного транспорту. Трансляцією цікавих дитині фактів стають персонажі- мешканці музею залізничного транспорту: Швидкий Маневровий, пан Паротяг із Будапешта, ручна Дрезина, панна Цистерна. Разом з ними улюблена Ярикова іграшка, паротяг Грюк, зустрічає Різдво. Лейтмотивом твору є родина, родинні цінності. Саме вони дають героям твору відчуття корисності й потрібності у житті.

Висновки. Як бачимо, українська авторська казка новітнього періоду виявляє свою продуктивність щодо розбудови важливих тем і проблем сьогодення, що органічно вписані в контекст доби. Традиційні теми (природи, Різдвяних свят, історії) осмислено авторами з урахуванням жанрової специфіки творів, тих проблем і викликів, що наразі постають перед суспільством. Попри виразну адресність (для юного читача) авторам вдається обрати оптимальний формат діалогу з дитиною щодо проблем екології, війни, безпритульних тварин, дітей з особливими потребами, розширити при цьому пізнавальний контекст. Наведені в дослідженні тексти – лише частина сучасного українського казкового дискурсу, що потребує більш вдумливого прочитання, зокрема, щодо з'ясування чистоти жанрової структури, співставлення із фольклорною праосновою, фантастичними творами інших жанрів, що може стати перспективою подальших наукових студій.

Література:

1. Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Київ, 2008. 488 с.
2. Кизилова В. Динаміка української прозової літературної казки : монографія. Київ : Талком, 2020. 211 с.
3. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст. : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.
4. Дибовська О. В. Українська літературна казка кінця XX – початку XXI століття: поетика хронотопу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Івано-Франківськ, 2021. 22 с.
5. Куманська Ю. О. Екологічні аспекти сучасної літератури для дітей (на матеріалі прози З. Мензатюк, О. Ільченка, І. Андрусика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Тернопіль, 2021. 23 с.
6. Содомора Христина. Їжак Вільгельм у пошуках Світла. *Читомо* : веб-сайт. URL: <https://archive.chytomo.com/kazkarka/iizhak-vilgelm-u-poshukax-svitla> (дата звернення 22. 06. 2023).
7. Купріян О. Можна говорити про те, що ми здохли у своєму досвіді. BARABOOKA : простір української дитячої книги : веб-сайт. URL: <http://www.barabooka.com.ua/olga-kupriyan-mozhna-govoriti-pro-te-shho-mi-zdobuli-u-svoiemu-dosvidi> (дата звернення 25. 06. 2023).
8. Стус Тетяна. Таємні історії великих і маленьких перемог. Київ : Книголав, 2022. 88 с.
9. Вдовиченко Галина. Казки на листівках 2022. BARABOOKA : простір української дитячої книги : веб-сайт. URL: <https://kazka22.wordpress.com/> (дата звернення 20.05.2023).
10. Кизилова Віталіна. Жанрові модифікації різдвяної казки в новітній українській літературі для дітей: поліфонія категорії дива. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Вип. IV. 2015. С. 240–247.
11. Вдовиченко Галина. Життя іграшкових овечок. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 112 с.

Kyzylova V. The Ukrainian modern author's fairy tale: problematic and thematic aspect

Summary. The article considers the versions of the author's fairy tale classification, determines the productivity of thematic classification in view of internal literary and external factors. A review of the modern Ukrainian fairy tales for children in the context of thematic differentiation is made. Attention is paid to fairy tales on animalistic, historical, New Year and Christmas themes. The author emphasizes the manifestation of problems relevant to modern society, developed by the authors in accordance with the requirements of the genre. Within the framework of an animalistic fairy tale, the problems of stray animals (Halyna Pahutiak, Halyna Vdovychenko, Lesia Voronyna, Hrasia Oliiko, Yuliia Laktionova, Nastia Melnychenko), ecology (Ivan Andrusiak, Kateryna Mikhalitsyna, Lesia Voronyna, Mila Radchenko), children with special needs (Iren Rozdobudko, Oksana Drachkovska), philosophical and ontological issues (Tetiana Stus) are highlighted. It is found that a fairy tale on a historical theme appeals to the events of the modern period (Tetiana Stus, Oleksandr Mykheda, Halyna Vdovychenko). It is determined that the central problem of these works is the trauma of war (displacement, loss of home, etc.). It is emphasized that the authors give an example of a new understanding of the situation, which contributes to the acquisition of new life experience by the child, his or her advancement in personal growth. It is found that the fairy tales of Halyna Vdovychenko and Nastia Muzychenko on the Christmas theme articulate the signs of the present; they have a powerful cognitive component, and appeal to family values. It is concluded that the traditional themes are comprehended by the writers in accordance with the genre specificity of the fairy tale, they are consistent with the problems and challenges of the modern age. The modern author's fairy tale expands the cognitive context, takes into account the age characteristics of the recipient (a child of preschool and primary school age).

Key words: literature for children and youth, fairy tale, genre, theme, issue.